

Els diners jaquesos de Ferran II

M. CRUSAFONT I SABATER

En analitzar la cronologia de les emissions monetàries fetes a l'Aragó en temps de Ferran II, Pío Beltrán plantejà la possibilitat que seguissin regint-se per un programa de septennis. Segons aquesta hipòtesi, s'hauria encunyat a les dates següents: 1482, 1489, 1496, 1503 i 1510. L'evidència d'una possible emissió el 1482 i les dades sobre emissions el 1496 i el 1503 semblaven abonar aquest plantejament, tot i que aquest autor ja assenyalava que la cadència septennal havia de regir especialment per a la moneda de billó, en vista de les ingerències dels reis en els batiments d'or i argent a partir de Joan II¹.

En un article anterior ja vàrem advertir que la cadència septennal no semblava pas regir durant l'Edat Moderna². Ara, l'evidència d'una emissió perfectament documentada del 1484,³ posa igualment en dubte la hipòtesi de l'erudit aragonès pel que fa al regnat de Ferran II. Amb referència a l'or, les declaracions fetes pel rei l'any 1506 deixen ben clar que almenys a partir d'aquell moment seria obrat completament al marge de les autoritats representatives aragoneses. Efectivament, en aquesta data es dirigeix al lloctinent de la seca i li diu que un cop completada l'emissió acordada per les Corts l'any 1503 podria, «siempre que quisié-

1. Pío BELTRÁN, «Los dineros jaqueses, su evolución y su desaparición». Publicat el 1951 i inclòs a la seva *Obra Completa*, volum II, editat el 1972 a Saragossa, p. 397-464. En endavant, *Obra Completa*. S'equivoquen els qui menys tenen els treballs d'aquest estudiós i demostren un seny ben escàs els qui es vanen, en privat, és clar, d'aquesta ignorància. Pío Beltrán fou una de les persones més intel·ligents que han passat per la nostra numismàtica i, tot i que va haver de treballar sempre amb presses, i per tant, de forma poc acurada, les seves aportacions són sempre d'un gran interès. En aquest article obtindrem la major part de les informacions d'aquest estudi fonamental sobre el diner jaquès. Vegeu, en aquest cas, p. 450. L'autor dona també la data 1517, que no recollim, perquè el regnat acaba el 1516.

2. M. CRUSAFONT, «Els diners aragonesos de Carles I i de Felip I (II)», *Acta Numismàtica*, núm. 36 (2006), p. 123-154. Vegeu, en concret, p.124-125.

3. J. Ángel SESMA, «La moneda jaquesa y la emisión de aragoneses de plata», a *Estudios en homenaje al Dr. A. Beltrán Martínez*, Saragossa, 1986, p. 1029-1039.

rades, bater moneda de oro de ducados e medios ducados de oro vulgarmente llamados hoy fernandines».⁴ En canvi, el mateix sobirà admetia que l'any 1503 s'havia acordat amb les Corts que les monedes d'or portarien les armes dels quatre pals, prova que encara en aquella ocasió aquesta institució havia pogut imposar el seu criteri en aquest aspecte representatiu o simbòlic.

Per a un plantejament de la cadència de les emissions hem de partir, doncs, de les dades documentals, prescindint dels septennis i, almenys des del 1506 i pel que fa a la moneda d'or, de les decisions dels estaments. Les notícies documentals de que disposem sobre els batiments monetaris al llarg del regnat són les següents:

1. 1482. El rei ha donat ordres d'encunyar i es produeix una sèrie de protestes dels estaments aragonesos, especialment pel que fa a una possible fabricació de monedes d'or i argent. Ja veurem més endavant que és molt probable que malgrat les protestes es fes una curta encunyació de moneda d'argent sobre la base d'aquestes ordres reials.⁵
2. 1484. El rei i els estaments pacten una encunyació, de la qual coneixem tots els detalls. Es preveu fabricar argent i billó. L'argent en mitjos rals, dits aragonesos, i les seves meitats o quarts de ral i el billó en diners i malles. Es manté la paritat entre un aragonès d'argent i dotze diners jaquesos, però la llei d'aquests s'ha reduït a la meitat. Per aquesta raó, la pseudounitat de plata no és pas un ral, sinó un mig ral. Es tracta d'una operació encoberta de rebaixar la llei del billó a la meitat. Aquesta emissió havia de durar dos anys i mig.⁶
3. 1496. La Diputació d'Aragó va obtenir autorització per a batre moneda, però no tenim més detalls sobre la qüestió. De fet, ni tan sols sabem segur si es va arribar realment a fer moneda.⁷
4. 1503. Novament hi ha un acord entre el rei i les Corts per a fer moneda. No coneixem el document, però sí les referències que hi fa el rei l'any 1506: s'havia de batre or i billó, l'or amb les armes dels quatre pals i el billó en diners i malles. L'emissió havia de durar tres anys.⁸
5. 1506. En aquesta data el rei diu al lloctinent del mestre de la seca que pot emetre or sempre que ho cregui convenient. És possible que es fabriquessin

4. Pío BELTÁN, *Obra Completa, op. cit.*, p. 454.

5. Íd., p. 450.

6. Pel que fa a l'aportació del document, vegeu J. Àngel SESMA, «La moneda...», *op. cit.* Pel que fa a la seva correcta interpretació, vegeu M. CRUSAFONT, «La moneda aragonesa en tiempo de Fernando el Católico», *Gaceta Numismática*, núm. 118 (1995), p. 49-62. En aquest segon article és on es plantegen les conseqüències essencials del document, com ara el pas a la unitat meitat o la rebaixa de llei del diner jaqués.

7. Pío BELTRÁN, *Obra Completa, op. cit.* p. 452.

8. Íd., p. 453-454.

en aquesta darrera etapa del regnat algunes de les peces que porten la marca de Lluís Sanchís, L-S, però tampoc no és segur, perquè el mestre va començar a actuar el 1505 i les podria haver encunyat en el període 1505-1506.⁹

L'estudi a la menuda d'aquestes informacions ens mostra que hi va haver sovint discrepàncies entre el sobirà i els estaments pel que fa a qui podia prendre les decisions en matèria de moneda i com havien d'ésser les monedes en concret. Els estaments proclamen clarament l'any 1482 que, segons els furs d'Aragó, el rei no pot fer moneda d'or ni d'argent sense el consentiment de la Cort General del Regne.¹⁰ Ja hem vist que el sobirà afirma exactament el contrari l'any 1506. D'altra banda, hi ha tot un seguit de canvis de criteri pel que fa a l'aparició de la reina consort, a l'heràldica, a la presència o no de la titulació de Castella i fins en la llei de les monedes, que mostren una pugna que no sempre degué ésser fàcil de resoldre per la via de la negociació. Al marge del tema de la potestat d'emetre moneda d'or i argent, aquesta pugna no ens apareix explicitada, però se'ns fa evident per les contínues modificacions que trobem a les monedes.

Coneixem unes peces d'argent amb els valors del ral i del mig ral que mostren una gran coherència d'estil,¹¹ ja que, a més de la semblança entre les efigies de l'un i l'altre valor, tenen el tipus de lletra llatí, fet excepcional que només es torna a produir, i encara parcialment, en les emissions de les peces dels deu i quatre ducats de finals del regnat i només per a les llegendes del revers. Tot i així, les lletres llatines d'aquest grup i les de final del regnat tampoc no són ben iguals. En aquest grup, hi ha unes lletres E característiques que només les trobem en les peces de Joan II. Tenen els travessers especialment curts. Sembla clar, doncs, que aquestes peces d'argent amb lletra totalment llatina i emparentada amb les encunyacions de Joan II han de constituir un grup coherent. També ens expliquen molt bé les pugnes que hem assenyalat. En els rals hi veiem l'efigie i el nom de la reina i una heràldica preminent de Castella i Lleó. En canvi a les llegendes apareix en primer lloc la titulació d'Aragó i després la de Castella. En els mitjos rals les coses són diferents: n'hi ha de dues menes, amb estampes gairebé idèntiques. En totes dues hi ha només el bust del rei i al revers apareix un escut d'armes singular en el qual els quatre pals tenen preeminència. En una de les varietats a la llegenda trobem el nom del rei i de la reina consort, mentre que en l'altra només consta el nom del rei. Resulta d'una gran singularitat aquest canvi de noms i d'heràldica entre el rals i els mitjos rals i només es pot explicar suposant

9. Íd., p. 454.

10. Íd., p. 450.

11. Ens referim als tipus 637 i 638 al nostre M. CRUSAFONT, *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid, 1982, p. 384-385, quan encara no es coneixia la segona varietat del mig ral, que s'inclougué a M. CRUSAFONT, *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Madrid, 1992, núm.1302, 1303 i 1304, p. 191.

que es varen emetre primer els rals i que les protestes reiterades dels estaments varen fer modificar l'heràldica, de primer, i suprimir el nom de la reina a continuació. Com que l'acord del 1484 preveia l'emissió dels aragonesos de pes meitat que els rals, sembla clar que aquestes peces singulars que comentem s'haurien d'haver emès abans, probablement el 1482 i amb els mateixos paràmetres de pes i la mateixa paleografia que els rals i els mitjos rals del temps de Joan II. D'altra banda, aquestes peces no poden ésser de finals del regnat perquè no porten ni les armes de Granada ni la titulació de CATOLICVS. En aquest sentit es pot descartar, doncs, que la supressió del nom de la reina fos deguda a la seva mort l'any 1503. Tot plegat convenç que les peces d'aquest grup es degueren emetre entre el 1482 i el 1484 enmig de fortes dissensions entre el rei i els estaments i que finalment es va arribar als acords del 1484, que modificaven el valor i l'estampa de les peces d'argent i rebaixaven la llei del billó. Per tant, aquest grup de peces dubitatives seria el producte de l'emissió del 1482. No coneixem cap peça d'or ni de billó que resulti coherent amb aquestes peces, ni per les titulacions ni pel tipus de lletra. D'altra banda, en plantejar-se l'emissió del 1484 es diu que la moneda de billó estava molt disminuïda, és a dir, desgastada, i que era molt difícil de trobar.¹² Si se n'hagués batut el 1482 aquestes situacions no s'haurien produït. Per tant, es pot concloure que el 1482 només es varen batre els rals i els mitjos rals d'argent que hem comentat.

L'emissió del 1484 compleix força bé l'ortodòxia: l'efigie és només la del rei i apareix de front. A les llegendes només hi ha el seu nom, amb la titulació d'Aragó en primer lloc. Al revers hi ha únicament les armes dels quatre pals. Tal com es preveia en el document, s'havia tornat a l'estampa dels rals i les mitjos rals de Joan II, però a un pes meitat i amb el nom d'aragonesos en lloc de rals. Aquestes peces queden, doncs, perfectament encaixades en aquesta emissió.¹³ Pel que fa al billó, es parla de fer diners i mitjos diners o *miajas*. Les *miajas* o malles queden perfectament determinades, perquè porten, singularment, l'efigie del rei de front, igual que els aragonesos i els mitjos aragonesos. Mai abans, s'havia fet billó a l'Aragó amb l'efigie del sobirà de front i, per tant, sembla clar que han d'ésser d'aquest moment. Pel que fa als diners, n'hi ha diferents varietats amb la tradicional efigie de perfil, alguns amb la marca S i d'altres sense. Ja veurem més endavant quins d'aquests diners s'han de considerar d'aquesta emissió.

L'emissió del 1496, si es va arribar a tirar endavant, resulta molt difícil d'identificar. No tenim cap element diferencial en les peces conegudes que ens permeti pensar en una altra emissió. Per tant, cal concloure que si es va emetre es degué fer amb els mateixos paràmetres que l'any 1484. En aquest cas, les peces de l'una

12. M. CRUSAFONT, «La moneda aragonesa...», *op. cit.* Vegeu especialment p. 49.

13. Són els tipus 639-640 al nostre *Numismática...*, *op. Cit.*, p. 384-385 i els 1305 i 1306 al nostre *Acuñaiones...*, *op. cit.*, p. 191.

i l'altra emissió serien, de moment, indestriables. Tenint present que qui obté el permís per a encunyar és la Diputació d'Aragó, ja sabem que les institucions aragoneses eren contràries a l'encunyació d'or i d'argent. De tota manera, també és cert que s'oposaren a la fabricació del billó el 1503, argumentant que el mercat n'estava ja prou abastit. Es fa difícil, doncs, de saber quines monedes es varen obrar en aquest moment i no disposem d'elements per a atribuir-hi alguns dels tipus coneguts.

Pel que fa a les encunyacions del 1503, sabem per les declaracions del rei de l'any 1506 que havien estat acordades emissions d'or i de billó. Més endavant plantejarem les possibles peces de billó que corresponen a aquest moment i que, com veurem, varen ésser diners semblants als d'abans, però amb elements per a separar-los dels anteriors. També es feren malles o mitjos diners amb estampa diferent: una F en el camp en lloc del bust de front. Més endavant justificarem aquesta atribució. Pel que fa a l'or, hi ha tres grups de peces: dobles ducats i ducats amb marques G-S i presència de les armes de Castella, dobles ducats i ducats amb la mateixa marca, però amb armes pures dels quatre pals,¹⁴ i finalment ducats amb marques L-S i armes pures dels quatre pals. Totes aquestes peces han d'ésser tardanes en el regnat perquè les primeres porten les armes de Granada en punta, cosa que les fa posteriors al 1492, i totes tres porten també la titulació de CATOLICVS, obtinguda el 1496, però probablement emprada una mica més tard, tal com ho observem a Sicília.¹⁵ Per tant, han d'ésser de l'emissió del 1503 o posteriors. De tota manera, sabem que l'any 1505 Lluís Sanchís va substituir el seu pare Gabriel Sanchís en el càrrec de mestre per defunció del primer.¹⁶ Per tant, les peces amb G-S han d'ésser anteriors al 1505 i les de marca L-S, posteriors. Les dues varietats amb marca G-S mostren un gran parentiu, fins al punt que n'hi ha amb el mateix encuny d'anvers. Tot fa pensar, doncs, que foren emeses les unes a continuació de les altres. Com que a les Corts del 1503 es va acordar que l'or es batria amb les armes d'Aragó, que identifiquen amb les dels quatre pals,¹⁷ sembla que les peces que no compleixen aquesta condició, és a dir, les del primer grup,

14. Per a les peces d'or i de billó restants del regnat, vegeu els nostres *Numismática*, *op. cit.*, núm. 631-636 i 641, p. 382-385 i *Acuñaiones...*, núm. 1295-1301 i 1307-1308, p. 189-191. Les malles amb bust foren mencionades a M. CRUSAFONT, «La moneda...», *op. cit.*, p. 62 i després publicades amb tot detall, tots dos tipus, a M. CRUSAFONT, «Nuevas monedas aragonesas: las mijajas y las probables pugasas de Fernando II», *As* (Asociación Numismática Sabadell), núm. 54 (2002), p. 14-17.

15. Aquests criteris complementaris són essencials per a fixar la cronologia de les emissions de Ferran II, especialment en la part final del regnat. Vegeu, M. CRUSAFONT, *Numismática...*, *op. cit.*, p. 129.

16. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1909, p. 318 i 319. Botet també aporta informacions sobre les disposicions del rei del 1506, que amplià després Pío Beltrán.

17. Les armes de les quatre barres o pals eren inicialment les del rei i varen passar després, per cessió reial, a ésser les pròpies de Catalunya, València i Mallorca. Les armes d'Aragó eren una creu amb un cap de sarraí a cada quadrant, com es veu en segells de Pere el Gran i com ho proclama clarament Pere III. Tot i així, els aragonesos tindrien a prendre aquesta heràldica com a pròpia de tota la Corona Catalano-Aragonesa o fins i tot, ben abusivament, del regne d'Aragó, fet que encara avui defensen alguns historiadors aragonesos. Vegeu les argumentacions sobre la qüestió a M. CRUSAFONT, *Numismática...*, *op. Cit.*, p. 21.

haurien d'ésser anteriors. No és impossible, és clar, que les peces que porten armes castellaness siguin de l'emissió del 1496, de la qual tan poc sabem, però també pot ser que es comencés a batre l'any 1503 amb les armes castellaness i que, novament, les protestes dels estaments fessin canviar les armes i tornar als mateixos acords que ja s'havien pres el 1484 pel que fa a la plata, és a dir, que al revers apareguessin exclusivament els quatre pals com en els ducats joanins, és a dir, del temps de Joan II.

Al nostre entendre, les emissions d'or es varen fer de la manera següent:

1. 1503. Peces amb G-S que porten les armes castellaness.
2. 1503. Peces amb G-S que porten els quatre pals.
3. 1505, en endavant. Peces amb L-S que porten les armes dels quatre pals.

Totes aquestes peces són d'una gran raresa, resultat probable d'unes emissions fetes en un espai curt de temps i amb dificultat per al proveïment de l'or, almenys abans de les arribades americanes d'aquest metall. Com que aquestes arribades no s'inicien fins al 1503,¹⁸ potser tingueren el seu paper en les emissions de quatre i deu ducats aragonesos fets per Lluís Sanchís a partir del 1505. De tota manera, per a poder pensar en emissions significatives amb aquest metall caldria calibrar si el regne tenia un potencial exportador suficient per a poder-lo captar.

Hi ha unes certes diferències entre les peces encunyades per Gabriel i Lluís. D'una banda en les emissions de Lluís mai no apareixen les titulacions castellaness. Pel que fa a l'art, sembla una mica inferior amb Lluís i no presenta la mateixa estampa en el retrat del rei. Efectivament, l'efigie de les peces amb les marques de Lluís té un perfil més rectilini, amb el front gairebé alineat amb el nas, mentre que amb Gabriel el nas és més prominent. També hi ha a voltes algunes diferències en el gravat de les lletres, com veurem més endavant. Sembla, doncs, que en dates properes degué canviar, també, l'obridor d'encunys.

Arribem així al tema de la separació de les peces de billó entre les emissions del 1484 (o 1484 i 1496) i del 1503. En una primera aproximació varem suposar que potser es podria fer la separació a partir de la presència o no de la lletra S en el camp de l'anvers.¹⁹ Després, però, ens adonàrem que aquest criteri no era vàlid, perquè hi ha peces pràcticament idèntiques que porten S o bé no en porten. Cal trobar, doncs uns altres criteris, com ja varem deixar esbossat en un article anterior.²⁰

Els diners jaquesos de Ferran II no són tan abundants com els de Carles I.²¹ Tot

18. Pierre VILAR, *Oro moneda en la historia*, Barcelona, 1972, p. 138-141.

19. Així ho fèrem a *Numismática...*, *op. cit.*, núm. 641, A i B, i a *Acuñaiones...*, *op. cit.*, núm. 1307 o 1308.

20. Rectificació i nous criteris a M. CRUSAFONT, «La moneda aragonesa...», *op. cit.*, p. 59-60.

21. Les comparacions les establim en relació amb el nostre article mencionat, «Els diners aragonesos...».

i així, i gràcies a l'amabilitat dels amics col·leccionistes, hem pogut aplegar un conjunt de quaranta-tres peces autèntiques, a més de quatre de falses. Les falses són també molt menys abundants en aquest regnat.

Potser cal recordar que no hi ha diners jaquesos que es puguin suposar del temps d'Alfons IV, tot i que Mateu i Llopis i altres autors n'hi varen atribuir alguns dels de Ferran que inicien la llegenda amb una F, prenent aquesta F per una A.²² Pío Beltrán ja va deixar establert que no hi poden haver emissions d'aquest sobirà perquè els acords haurien d'haver estat registrats als anomenats Actos de Corte i que no se n'hi troba pas cap rastre.²³ D'altra banda, la pretesa A no és més que una F quadrada que té el frontal ondulat a la dreta i no pas a l'esquerra com les A gòtiques quadrades. Ja varem publicar un diner amb llegenda completa FERDI-NANDVS, que comença, precisament, amb una lletra F idèntica a la que erròniament es prenien per una A.²⁴

Aclarit aquest punt, entrem en la distinció dels diners de les diferents emissions. Analitzats curosament tots els exemplars del nostre aplec, hem observat que se'n poden fer dos grups molt clars:

Grup 1. Porten o no porten la S. Tenen les llegendes de l'anvers generalment en la forma F.D (o DE o DEI).G.RE (o REX), a voltes amb l'afegit CA (per CASTELLE) al final, en alguns dels que porten S. Només excepcionalment trobem la llegenda completa FERNANDVS. Les llegendes del revers són llargues, amb les formes ARAGONVM VAL (o VALE o VALEN). Les lletres del revers són més fines i més grans i l'art és millor que en l'altre grup. Una característica molt clarament diferencial és la lletra F. Aquí té un frontal llarg que va de dalt a baix, amb dues ondulacions, enllaçant els dos travessers de la F i arribant a la base.

Grup 2. Porten sempre la S. Tenen les llegendes de l'anvers en la forma FER-DIN, amb petites variacions com FER-INA o FER-CINA. Excepcionalment trobem les formes F.D.G o bé la completa FERN-ANDV. Les llegendes del revers són més curtes, amb les formes ARAGONVM V (o VA). Les lletres del revers són més gruixudes i més petites. La F no té gairebé frontal a dalt i el travesser del mig es doblega cap avall sense arribar al peu.

Si comparem aquests trets paleogràfics amb les peces d'or i argent, veurem que no hi ha cap diner que s'apropi al grup de peces d'argent que hem suposat del

22. Vegeu, per exemple, F. MATEU I LLOPIS, *Las monedas de Alfonso el Magnánimo*, Barcelona, 1964.

23. Pío BELTRÁN, *Obra Completa, op. cit.*, p. 444 i 447.

24. M. CRUSAFONT, «Notes sobre el diner jaqués», a *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1980, p. 257-265 i làmines 36-38. Vegeu, en concret, p. 258-259.

1482, que el primer grup dels diners concorda perfectament amb les peces emeses el 1484 i que les del segon grup del billó coincideixen del tot amb les peces d'or amb les marques L-S. Novament ens veiem abocats a creure que en dates properes a la del canvi de mestre es produí també un canvi en l'obridor d'encunys.

Podem encara afegir que dins el grup primer trobem peces amb la titulació de Castella, en els diners que porten a l'anvers el REX.CA. Aquesta titulació, la trobem en les peces d'or del temps de Gabriel Sanchís, però no apareix mai en les de Lluís Sanchís.

Davant d'aquestes conclusions, podem pensar que les peces del primer grup són, bàsicament, de l'emissió del 1484 i les del segon grup corresponen essencialment a l'emissió del 1503. Tot i així, és evident que es podria argumentar que les del primer grup podrien ésser també del 1496, si és que aquest any es va batre, i que s'arrossegessin fins a l'emissió del 1503 i almenys fins al canvi de mestre el 1505 o en data propera pel que fa a l'obridor. Per a assajar de dilucidar aquesta qüestió hem analitzat separatament els pesos mitjans de les peces del primer grup amb S, del primer grup sense S i del segon grup, que, com hem dit, són sempre amb S. Obtenim els resultats següents:

Primer grup amb S	12 pesos vàlids	0,8125 g pes mitjà
Primer grup sense S	15 pesos vàlids	0,806 g pes mitjà
Segon grup, tots amb S	11 pesos vàlids	0,659 g pes mitjà

No hi ha diferències notables entre les dues varietats del primer grup, però sí que n'hi ha entre el conjunt del primer grup, amb una mitjana global de 0,809 grams, i les del segon grup, amb la mitjana de 0,659 grams. Segons les disposicions del 1484, els diners havien de tenir un pes de 0,8138 grams, no gens allunyat dels 0,809 que trobem per al primer grup, per al qual suposem una petita rebaixa per a millorar costos de fabricació o bé un petit percentatge de desgast. En canvi, les del segon grup són prou baixes per a haver de suposar que es degué variar el pes teòric a la baixa. Aquest fet ens pot explicar també la diferència de pes entre les malles que coneixem. Les malles del 1484, ben identificables pel seu bust de front, pesen 0,455 grams, ben a prop dels 0,54 grams que haurien de pesar segons les detallades disposicions del 1484. L'altra peça de billó de baix pes, la que porta una F en el camp, es correspon plenament, des del punt de vista paleogràfic, amb els diners del grup segon. Fins i tot la F del camp té la forma típica d'aquesta lletra en les llegendes del segon grup. Ara podem respondre a la disjuntiva que ens havíem plantejat en vista del baix pes d'aquesta peça: és una malla o bé una pugesa? Si partim del pes del diner de 0,659 grams, a pes meitat li corresponen 0,3295 grams, ben a prop també dels 0,28 que pesa l'única peça que coneixem. És cert que l'any 1484 es va donar a les malles un pes una mica superior al que li correspondria com a meitat del diner, però aquesta previsió fou ex-

1

× 2

2

× 2

3

× 2

4

× 2

5

× 2

cepcional, ja que en la major part de les emissions medievals els mitjos diners o malles solen pesar la meitat que els diners. Res d'estrany, doncs, que en l'emissió del 1503 s'apliqués el criteri més habitual.

Ens podríem preguntar per què varen mudar l'estampa de les malles. És possible que per evitar la confusió amb els mitjos aragonesos d'argent o quarts de ral. Aquestes dues peces tenien la mateixa estampa i una diferència de pesos poc acusada: 0,54 grams les malles i 0,80 grams els quarts de ral, prenent els pesos legals. Els diàmetres tampoc no es diferenciaven gaire: 13 mm les malles i 16 mm els quarts de ral. Per tant, la confusió era possible.

Amb tot això hem pogut resoldre dues qüestions. La primera, que el petit billó amb F en el camp és realment una malla i no una pugesa, fet que s'adiu bé amb les dades documentals que ens parlen únicament de diners i malles i mai de pugeses. D'altra banda, podem incorporar aquesta malla en el grup segon.

Només ens queda per dilucidar l'espai d'emissió del grup primer. Ja hem descartat amb arguments de pes que es batés billó el 1482. Per tant, és ben clar que aquest es va començar a emetre el 1484, segons ens és documentat. Res no desdium que es seguís obrant billó el 1496, si és que hi hagué emissió. En canvi, hi ha inconvenients per a arrossegar aquest grup fins al 1503, en vista del canvi de criteri que ens indica el pes del segon grup de billons, evidentment més tardans per la seva analogia amb el grup amb L-S. Efectivament, si en els acords del 1503 entre el rei i les Corts es va aprovar una rebaixa del pes del diner, hauria d'haver afectat també els billons del grup primer si se n'hagués emès també en aquest moment. Si intentem treure del primer grup les peces de pes baix i suposar que només aquestes foren les emeses el 1503, la mitjana ens puja per sobre del pes legal, cosa impossible. Admetent que tot plegat deixa encara alguna ombra, pensem que la conclusió més raonable és suposar que el grup primer és del 1484 o de 1484-1496 i el grup segon del 1503, potser perquè el billó no es va emetre fins el 1505 o poc abans. Cal recordar que l'emissió del 1503 va trobar molta oposició: el rei es queixava el 1506 que quan el lloctinent del mestre els manava de fer moneda, els qui havien de vetllar les emissions «lo facen de mala gana, e no quieren venir, e ahun presumen de dezir que empacharan que no se bata mas moneda menuda; diciendo que de la batida hay harta...».²⁵ Per tant, és clar que hi hagué serioses dilacions en el batiment del billó i és obvi que aquesta resistència no sorgia pas dels moneders, sinó dels estaments aragonesos. En qualsevol cas, és segur que l'emissió acordada el 1503 no s'havia pas completat el 1506, malgrat que s'havia dit que només duraria tres anys perquè el mateix rei ho afirma clarament en el document d'aquesta darrera data.

Certament, atès que les peces del segon grup porten totes la S i les del primer grup la poden portar o no, es podria pensar encara que les peces del primer grup

25. Pío BELTRÁN, *Obra Completa, op. cit.*, p. 454.

6

× 2

7

× 2

8

× 2

9

× 2

10

× 2

sense S fossin fetes el 1484, mentre que les del primer grup amb S fossin les emeses el 1496. D'aquesta manera tindriem un cert enllaç entre les peces del 1496 i les del 1503, pel fet que totes durien la marca S. No és impossible, però tampoc no es pot assegurar, perquè justament els pesos individuals més alts que trobem en les peces del grup primer, 1,18 g, 1,05 g i 1,04 g, corresponen a monedes que porten la S. Els pesos més alts en les peces del primer grup sense S són de 0,98 g, 0,98 g i 0,95 g. En canvi, sí que observem uns petits trets diferencials: les peces amb S tenen separació de dos punts en les titulacions del revers, enllaçant així amb el segon grup, mentre que les que no tenen S no presenten aquesta característica. D'altra banda, el grup sense S té l'acabament de la llegenda en VALEN en gairebé tots els exemplars. Són, però, detalls molt petits i caldria treballar amb més peces per a saber si tot això és sistemàtic i, per tant, significatiu.

Hem de concloure, doncs, que hi ha un primer grup amb o sense S i amb el pes més alt, complementat amb les malles que tenen bust i que correspon amb seguretat al 1484. La seva emissió es pot allargar al 1496 i potser fins i tot algunes es feren «de mala gana» als inicis del 1503. Un segon grup amb totes les peces amb S i pes lleuger que es complementa amb malles amb F al camp ha d'ésser el format per les tardanes del regnat, de segur fetes des del 1505. I si volem simplificar dins dels camps més probables podem situar el primer grup el 1484 i el segon en el context de l'emissió que es va iniciar el 1503.

Pel que fa a les peces falses, la primera constatació és que són molt menys abundants que les del regnat de Carles I. En el catàleg hem recollit quatre exemplars corresponents a tres tipus, tots amb S, i es fa difícil de dir quin dels dos grups copien. La repetició d'un dels encunyats en quatre exemplars dona a entendre que no hi hagué un gran volum en aquestes falsificacions que, fins i tot, podrien haver estat fetes durant el regnat següent en el context de les falsificacions massives del temps de Carles I. Certament, aquestes peces devien estar també en circulació i tot devia dependre del model que el falsari prengués per a estrafer les còpies.²⁶

Donem tot seguit la catalogació de les varietats que hem detectat dins de cada grup.

CATÀLEG

Grup primer. Peces sense la S:

1-a/.F.DEI.—.G.RE.X (anells)	r/+ARAGONVM VA(LEN)	0,69 g	15,5 mm
2-a/.F.DEI.-G.REX	r/+ARAGONVM VALENAN	0,81 g	17 mm

26. Vegeu el nostre M. CRUSAFONT, «Els diners aragonesos...», *op. cit.*, on se sistematitza l'abundant material fals del temps de Carles I.

11

× 2

12

× 2

13

× 2

14

× 2

15

× 2

3-a/.F.DEI:—:G:RE-X	r/+ARAGONVM VALEN	0,98/0,94/0,67/0,98/(0,55)	16,6/16,5/17/16,6/15,8 mm
4-a/.F.DEI:-G.REX	r/++ARAGONVM VALEN	0,80/0,81 g	16,5/16,2mm
5-a/.FERN:-ANDVS.R	r/+ARAGONVM VALEN	0,95/0,84 g	16,2/15mm

Altres pesos: 0,73 g

Grup primer. Peces amb S:

6-a/:F:DI-G:R:	r/+ARAGONVM:VAL	1,18/0,6/.67/(0,56) g	15,5/16,5/16/14/15 mm
7-a/:F:DI-G:R:	r/+ARAGONVM:VALE	0,75/0,81 g	16,5/15,3 mm
8-a/:F:D:I-G:R:	r/+ARAGONVM:VA	0,9 g	17 mm
9-a/:F:D:I:-G:R	r/+ARAGONVM:VAL	(0,41) g	16,5 mm
10-a/:F:DI:—:G:REX	r/+ARAGONVM:VAL	0,69 g	16,5 mm
11-a/.F.DEI-G:REX	r/+ARAGONVM:VALE	0,80/1,04/0,75/0,77/0,8 g.	16,4/17,5/17,2/16/16 mm
12-a/+FER:DI:—:G:REX	r/+ARAGONVM:VALE	-	16 mm
13-a/+:F:DI:G:-REX:CA	r/+ARAGONVM:VALEN	1,05 g	17,5 mm

Grup segon. Peces sempre amb S:

14-a/..F D—..G:..	r/+ARAGONVM:V	0,74 g	16,5 mm
15-a/:FER-DIN.	r/+ARAGONVM	0,75 g	15 mm
16-a/...:FER-DIN:	r/+ARAGONVM:V	0,62/0,60 g	16,3/16,2 mm
17-a/ FER-DIN	r/+ARAGONVM:VA	0,70 g	16 mm
18-a/ FER-INA	r/+ARAGONVM:V		16 mm
19-a/:.FER-(C)INA	r/(+ARA)GONVM:VA	0,70 g	16,7 mm
20-a/:FRE-INA	r/+ARAGONVM:V	0,78 g	17,5 mm
21-a/:FER-DI	r/+ARAGONVM:VA	-	16 mm
22-a/:FERN-ANDV	r/+ARAGONVM:VA	0,61/0,69 g	17,2/16,2 mm
23-a/..:FERDI-NAN:D	r/+ARAGONVM:VA	-	16 mm

Altres pesos: 0,53/0,53 g

Falses. Totes amb la S:

F.1-a/:.IAN-DVS:.	r/+ARAGONVM:VAL:	0,98/0,47 g	17/17 mm
F.2-a/..FER:—:G:RE..	r/+ARAGONVM:VALE:	1,41 g	15,8mm
F.3-a/-RDN:-G:	r/(AR)AGONVM:VAL:	0,47 g	15,4 mm

16

× 2

17

× 2

18

× 2

19

× 2

20

× 2

Hem partit d'exemplars ben conservats i de lectures completes o gairebé completes. D'altra banda, hem prescindit de lectures anteriors no registrades en aquest aplec perquè sabem per experiència que és molt fàcil de crear variants errades si la peça no té una bona conservació. Els pesos entre parèntesis corresponen a peces amb molt desgast i no els hem emprat a les estadístiques. Pel que fa als «altres pesos» de la taula anterior, s'han pres de peces que no permetien una bona lectura, no pas per la seva mala conservació, sinó perquè no les hem pogut examinar directament i només en tenim una imatge poc nítida.

Com a singularitats més significatives podem assenyalar la peça 2 amb un final de revers erroni VALENAN, les peces 12 i 13 amb creueta a l'inici de la llegenda de l'anvers, la 17 amb acabament amb N a ARAGONVN, les peces 3, 21 i 22 amb el nom del rei complet o gairebé complet i, sobretot, la peça 10 amb una lectura d'anvers inèdita acabada amb REX:CA (que cal interpretar com a REX CASTelle) i que ens ha ajudat a situar el primer grup. D'altra banda, es pot observar que les llegendes d'anvers tipus F.DI:G.R o similar són les més freqüents al primer grup, mentre que en el segon les més abundants són les del tipus FERDIN, amb petites variacions.

Podem concloure que la sèrie del billó aragonès de Ferran II resulta molt menys complexa que la de Carles I i que el repartiment de les peces conegudes en les dues emissions principals s'ha pogut fer amb relativa facilitat. D'altra banda, no hi ha cap grup de falsos que generi problemes especials. Pel que fa a la totalitat de les encunyacions aragoneses d'aquest regnat, sembla clar que es poden ubicar ara en cada emissió amb notable seguretat.

× 2

amp.

23 (× 2)

23 (× 2)

FALSOS

× 2

× 2

× 2